

logia... Aquest llibre és una bona finestra, per a continuar descobrint l'homenot "Badia i Margarit". Potser hi falta destacar la seva gran capacitat de treball, el seu tarannà de líder d'equips i el seu rerefons cristià.

Emili BOIX-FUSTER

Centre de Recerca en Sociolingüística i Comunicació
Linguapax

FONTANA, Joan (2024): *Romanès per a catalanoparlants. O de com fer que dues llengües germanes travessin Europa per retrobar-se*. Barcelona: Voliana edicions, 260 p.

Romanès per a catalanoparlants, de Joan Fontana i Tous, s'ha acabat d'enllestir el maig de 2024 de la mà de Voliana Edicions, que ha demostrat un compromís ferm per traure a la llum una sèrie de llibres que pretenen acostar als catalanoparlants diverses llengües del món. En són indissolubles les aportacions predecessores de Pere Comellas (*Portuguès per a catalanoparlants*, 2023) i de Beatriz Fernández i Anna Pineda (*Basc per a catalanoparlants*, 2016), cadascuna d'elles amb un estil propi i totes tres fetes amb un rigor inqüestionable i un format atractiu i seductor.

El treball de Joan Fontana se centra en una llengua romànica, la més llunyana geogràficament del català, situada a l'extrem oriental d'Europa, la que ocupa la posició més aïllada, en una àrea marginal. Per això aquest poble ha hagut de segellar o fer palés els seus orígens en el topònim i el gentilici *Romania* (*România*) i *romanés* (*român*), mostrant amb orgull la llatinitat innegable, de la mateixa manera que han fet altres zones frontereres de l'antic Imperi Romà, com ara als Grisons o a la vall dels Dolomites, que anomenen *romanx* i *ladí*, respectivament, els propis parlars romànics, o l'ús del terme *latino* a Amèrica oposat als veïns anglòfons: una forma de posar èmfasi o destacar la pertinença a un poble concret tot contraposant-lo als altres.

Quant al títol del llibre, l'autor ens ofereix d'antuvi un suplement força suggestiu i captivador: *o de com fer que dues llengües germanes travessin Europa per retrobar-se*, un estímul irresistible que incita a la lectura i que Fontana il·lustra poèticament amb la imatge d'un ocell, moixó o pardal, que, des del delta del Danubi (i dels Carpats i de Moldàvia, se sobreentén), es dirigeix a casa nostra, mentre refila i cantusseja un fragment de l'himne moldau que enalteix la llengua romanesa, sense referir-s'hi directament, i la cataloga de tresor: *limba noastră-i o comoară*. Aprofitem el passatge per constatar la llatinitat manifesta d'aquesta llengua, tot i l'eslavisme *comoară*, sinònim de *tezaur*, que forma part del cabal lèxic exogen i evidencia els lligams permanents entre totes dues cultures. El llibre consta de set capítols, complementats amb uns índexs de taules, refranys catalans i romanesos i referents d'aquell país i de la República de Moldàvia, a banda del pròleg, bastit brillantment pel romanista José Enrique Gargallo, els agraïments, amb atenció especial al professor Virgil Ani, la introducció i un preludi.

Vaig conèixer l'autor del llibre gràcies al romanés, al caliu que em van proporcionar a penes un parell o tres d'hores de classe de l'assignatura *Romanès en el seu context romànic* a les quals vaig tindre la sort d'assistir presencialment fa només tres anys i que impartia el professor Joan Fontana a la Universitat de Barcelona. Aquella breu complaença, tot i que fugissera, em va deixar una empremta indeleble. Vaig poder copsar, a l'instant, que es tractava d'una gran persona, bondadosa, sollicita i enormement culta, d'un docent meticulós, metòdic i recurrent. I em permet de dir tot açò, perquè és indestriable de l'obra que ha escrit. Sens

dubte, ens trobem davant d'un llibre diferent, original, polièdric en la mesura que és aprofitable des de molts prismes i interessos particulars. És una obra molt personal, consubstancial a la idiosincràsia de qui l'ha escrita. Aquell que el conega em donarà la raó de seguida, ja que el veurà reflectit en cadascuna de les línies del text.

L'autor interactua constantment amb l'hipotètic lector, el guia, l'acompanya; recapitula de quan en quan, adverteix, desafia, posa exàmens sorpresa: *tinguem en compte..., pareu esment..., anem a pams..., tradueix-me, si pots* (en aquest cas és l'adjectiu genitival o possessiu qui s'adreça al lector), *dit això, anem al cas..., Finalment, si us fa gràcia sentir..., Miraré d'il·lustrar-ho..., Bingo!, Si tornem al nostre repàs..., a tall de recapitulació..., no m'estaré d'indicar-vos que..., Val la pena aclarir que..., No havíem quedat que...? Entrem en matèria..., Com us apuntava abans..., Us ho diré d'entrada..., Si feu un cop d'ull a la Taula 9...;*

una estratègia literària que permet l'acostament de l'autor i el lector, l'empatia mútua i la retroalimentació. En una fase avançada del llibre, se'ns dirigeix amb un contundent «Veieu, gent de poca fe, com us ha condit aquest llibre? Ja ho enteneu tot en romanès» i tot seguir fa un acudit "quirúrgicament elaborat" per demostrar la romanicitat compartida (pàgina 241): una autèntica joia ben útil per als ensenyants de llengua. Al final del primer capítol Fontana ens desitja un bon viatge (*Drum bun!*), perquè és així com planteja la lectura, com una mena de viatge a Ítaca, com un camí ple d'aventures i experiències que ens permetrà adquirir coneixements i enriquir-nos personalment. I ja vos avance que ho aconsegueix a bastament.

L'obra s'enfoca amb nombroses referències a la mitologia grega, com ara a Zeus, Hades, Persèfone, filla de Demèter; també a diversos personatges històrics (Esteve el Gran, Miquel el Valent) o a escriptors consagrats d'èpoques diverses, poetes, dramaturgs, filòsofs (Horaci, Shakespeare, però sobretot els romanesos Mihai Eminescu, Emil Cioran, Tatiana Țibuleac, Vintilă Horia, Paul Celan, Ion Luca Caragiale, Nicolae Grigorescu, Gellu Naum, Lucian Blaga, Ioana Nicolaie, Ion Cristofor o Tudor Arghezi, entre d'altres); no hi falten la balada de *Miorița* i un esment al còmic d'Astèrix ni tampoc diverses mencions a esportistes de la vàlua de Nadia Comăneci, a músics com George Enescu, a polítics, a actors, etc. Els episodis o anècdotes lingüístiques personals també hi són presents i aporten al treball un to íntim i subjectiu, al costat de diversos jocs lingüístics ben perceptibles en els títols (*Un hellè vital, Un món de verbaritats*) que, com bé diu l'autor, només funcionen per als parlants del català oriental. Així doncs, tenint en compte que Fontana prové del Vendrell, la vila regalada, sabrem eximir-lo de qualsevol pecat els parlants occidentals. Tots i cadascun dels títols de cada apartat estan escrupolosament pensats: *Ara em veus, ara no* fa referència a la desaparició de l'article determinat en el marc dels sintagmes preposicionals; *Un crit valent. El cas vocatiu; De tu a t'ho. Els pronoms personals; D'amagat i per sorpresa. El supí*, etc. Però si hi ha alguna faceta especialment cridanera que sobreix o desputa sobre la resta és, sens dubte, la vessant paremiològica. Fontana ha publicat molts treballs centrats en la fraseologia i el lèxic (destaquem el d'«El dor romanès: entre l'enyor i el desig» dins *Estudis Romànics*, volum 42) i els refranys són la seua predilecció, la qual cosa es manifesta en l'omnipresència d'aquests al llarg del treball (*Un cas com un cabàs (el genitiu-datiu); Tants caps, tans barrets*), a la vora d'un índex de refranys catalans i romanesos que apareix al final del llibre, juntament amb un altre de referents romanesos i moldaus. La presència de nombrosos versos, aforismes o, fins i tot, la lletra dels himnes de Romania i de Moldàvia guarneixen el producte final.

Al capdavant, un toc erudit i particular que enriqueix, en gran manera, el treball alhora que aprofita per a il·lustrar generosament el contingut. I tot això, amb el recurs constant al

contrast de les solucions romaneses amb les de la resta de llengües romàniques, inclòs el llatí (LACTE, *leite*, *leche*, *llet*, *lait*, *lat*, *latte*, *lapte*; *capacidade*, *capacidad*, *capacitat*, *capacité*, *capacitât*, *capacità*, *capacitate*) i a l'aportació de moltes referències bibliogràfiques intercalades, segons la necessitat.

Tot i que l'autor adverteix de bon començament que no es tracta d'un manual per aprendre romanés (o per ser més exactes, dacoromanés), el text segueix, amb bastanta precisió, l'esquema clàssic de qualsevol gramàtica. Les primeres pàgines les dedica a la relació entre grafia i so i la preocupació per la pronúncia que adopten els noms romanesos per part dels parlants d'altres llengües que no hi estan familiaritzats. L'alfabet romanés presenta unes grafies pròpies, no sempre privatives, desconegudes en altres llengües, com ara *ă* [ə], *î/â* [i], *ș* [ʃ] i *ț* [ts], aplegades, per exemple, en el gerundi *îmbrățișând* 'abraçant' o combinacions del tipus *ce*, *ci* pronunciades [tʃe] / [tʃi] o *ghe*, *ghi* [gʲe] / [gʲi]. Hi ofereix un apartat destacable a la diferència de tonicitat entre alguns mots catalans i els corresponents romanesos: *cangur*, *director*, *fertil*, *inutil*, *satelit*, *timid*, *vertebră*, etc. Tot seguit s'hi presenta el gènere (que, a banda del masculí i del femení, conserva el neutre llatí), parant atenció especial en els binomis *bărbat/femeie* 'home/dona', *băiat/fată* 'xic/xica', *frate/soră* 'germà/germana', *ginere/noră* 'gendre/nora', *bou/vacă* 'bou/vaca', *cal/iapă* 'cavall/egua', etc.; a continuació, el nombre (singular i plural), amb tota la casuística a tenir en compte (*urs* → *urși*, *ortodox* → *ortodocși*, *copil* → *copii*, *mințe* → *minți*, *ardei* → *ardei*, etc.); els articles posposats (precedits pel títol: *Vostè primer*, *benvolgut nom*), una de les particularitats més destacables d'aquesta llengua, compartida amb el búlgar, el macedoni i l'albanés. I arribats en aquest punt, Fontana s'adelita mostrant rareses que resulten de la combinació, per exemple, de l'article femení *-le* amb el plural dels mots aguts acabats amb el diftong creixent *ă* (*lalea* 'tulipa' / *lalele* 'tulipes') que dona com a resultat final *lalelele* 'les tulipes'. Hi segueixen els casos (la declinació), els pronomes personals, un estudi exhaustiu dels verbs (passats, futurs, subjuntius, *prezumtiv*), que inclou les formes no personals amb atenció especial al supí (*mașină de cusut* 'màquina de cosir', *cine a fost de venit a venit* 'qui havia de venir ha vingut') i el lèxic, la part més dinàmica de la llengua, reflex de totes les cultures que han passat pel país i que hi han deixat empremta. Com a mostra ho testimonia amb una arplega numismàtica que es materialitza amb les monedes antigues conegudes com a *drahmă* (del grec), *denar* (llatí), *mahmudea* (turc), *creițar* (hongarés), *carboavă* (rus), *șfanț* (austríac: compareu amb l'alemany *zwanzig* 'vint'), *ducat* (italià) fins a l'actual *leu*. I a banda caldrà afegir-hi els gallicismes (*birou*, *cadou*, *cravată*, *garaj*, *robinet*, *tablou*), «un bon fons d'armari», com diu l'autor, que hi van entrar a dolls a finals del segle XIX, i els anglicismes més recents (*blugi* 'texans', *laptop*, *lift*, *parking*, *supermarket*, *weekend*). Completen l'elenc un bon grapat de mots polisèmics: *legumă* 'hortalissa/llegum', *prosop* 'drap/tovallola', *vultur* 'àliga/voltor'; o els falsos amics: *carpetă* 'tapís', *constipat* 'restret', *curat* 'net', *mapă* 'carpeta', *nuvelă* 'conte', *paradă* 'desfilada', *pensament* 'bena', *prim* 'primer', *rată* 'quota', *a trona* 'governar', etc.

Al capdavant, i a mode de conclusió, és avinent reprendre el concepte del *dor* romanés, tan preat per Joan Fontana, i manifestament bicotòmic, per atansar-nos al delit que ens activa l'idioma romanés, una vegada s'ha llegit el llibre: per una banda, l'anhel o desig insaciable que ens esperona a descobrir i aprendre més sobre aquesta llengua tan afí i, per l'altra, l'enyorança, la nostàlgia i la recança, que es justifica per la sensació d'haver desaprofitat durant tant de temps un germà que ha romàs solitari en un espai geogràfic remot. Com bé hem après de

l'autor, el *dor* (< llatí *DOLUM*) és una metàfora del nostre pas vital, ja que, per més capgirells que ens obstinem a improvisar durant el nostre periple existencial, mai no reeixirem a eludir la influència d'aquests dos sentiments, enyor i desig, en major o menor mesura.

Vicent BELTRAN CALVO
Universitat d'Alacant

FORNER, Werner (2022): *Morphologie comparée du mentonnais et du ligurien alpin. Analyse synchronique et essai de reconstruction*. Berlin / New York: De Gruyter, 472 p.

Ancora fino a oltre la metà dello scorso secolo la comprensione della *facies* del dialetto di Mentone — centro costiero situato nel dipartimento francese delle Alpi Marittime, a ridosso dell'attuale frontiera con l'Italia¹ — aveva costituito una sorta di rompicapo perfino per gli studiosi professionisti, a causa delle sue complesse caratteristiche — fonetiche e morfologiche soprattutto — che di primo acchito ne rendono ardua l'attribuzione *tout court* all'uno o all'altro dei due macrogruppi linguistici ai margini dei quali viene a collocarsi, vale a dire quello ligure da un lato e quello nizzardo-provenzale dall'altro.

Le prime riflessioni relative alla classificazione del mentonasco risalgono alla seconda metà dell'Ottocento, quando tale parlata — contrassegnata da chiari elementi di originalità rispetto sia al ligure costiero, sia al nizzardo urbano e litoraneo — suscitò la curiosità di un erudito americano residente in quella cittadina, James Bruyn Andrews (1842-1892). Questi dedicò al dialetto di Mentone un lessico di base, un piccolo repertorio grammaticale, alcune raccolte di etnotesti e un breve studio, comparso sull'*Archivio glottologico italiano*, volto a indagare — a livello prettamente superficiale — le principali «similarità» fra il mentonasco e i due gruppi linguistici sopra evocati, quello ligure e quello provenzale. Comparando fra loro le tre versioni di una stessa favola, e prendendo a paragone in un caso il genovese e nell'altro il marsigliese (ossia le due varietà più rappresentative di quei due macrogruppi), l'autore concludeva come il mentonasco fosse un «sub-dialect of Provençal, considerably modified by Genoese influence» (Andrews 1889). Come si può facilmente immaginare, valutazioni del genere peccavano di una palpabile ingenuità di fondo, evidente nel voler ricercare consonanze fra i tre modelli non tramite il confronto fra il mentonasco e i dialetti contermini, bensì prendendo a riferimento quelli in assoluto più distanti (e, almeno nel caso del genovese, assai più «evoluti» rispetto a quelli delle aree periferiche).²

1. Come riassume anche l'Autore del volume qui recensito nelle primissime pagine (p. 4-5), Mentone dista undici chilometri in linea d'aria da Ventimiglia, otto da Monaco e venti da Nizza. Già possedimento genovese nel XIII secolo, quando appartenne alla signoria dei Vento, nel 1348 Mentone fu inglobata nei domini dei Grimaldi di Monaco, rimanendovi per cinque secoli esatti. Stremata da una pressione fiscale insostenibile, nel 1849 dichiarò unilateralmente la propria indipendenza insieme alla vicina Roccabruna, ponendosi sotto la protezione del Regno di Sardegna; i due territori furono poi ceduti da quest'ultimo alla Francia nel 1860.

2. A un occhio inesperto, infatti, due dialetti liguri costieri come il genovese e il ventimigliese potrebbero sembrare relativamente distanti e a tratti quasi inconciliabili (ad esempio, di primo acchito appare certo arduo accomunare due parole come *poæ* ['pwæ:] 'padre', *moæ* ['mwæ:] 'madre' con gli equivalenti ventimigliesi — e intemeli — *pàire* ['païre] e *màire* ['maïre]). Eppure il ventimigliese (così come gran parte dei dialetti parlati sulla costa ligure da Albenga verso ovest) rappresenta in buona sostanza il risultato di una radicale genovesizzazione linguistica avvenuta in epoca medievale, che ha portato quella parlata a convergere in forte misura con la *koinè* genovese soprattutto quattrecentesca (i due termini ventimigliesi appena citati rappresentano non a caso lo stadio antico dei corrispettivi geno-